

T.C. TİCARET BAKANLIĞI

ESNAF, SANATKÂRLAR VE KOOPERATİFÇİLİK GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

GELENEKSEL MESLEKLER ANSİKLOPEDİSİ

[1 CİLT]

GELENEKSEL MESLEKLER ANSİKLOPEDİSİ

Sahibi

T.C. TİCARET BAKANLIĞI

Yönetim

Esnaf, Sanatkârlar ve Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü

Dumlupınar Bulvarı No:151 Eskişehir Yolu 9. Km

06800 Çankaya ANKARA

Tel: 0 312 449 43 00

Fax: 0 312 449 43 06

www.ticaret.gov.tr

<http://ticaret.gov.tr/esnaf-sanatkarlar>

<http://esnafkoop.ticaret.gov.tr>

© Bütün yayın hakları T.C. Ticaret Bakanlığı'na aittir.

Yazı ve fotoğraflar kaynak gösterilerek kullanılabilir.

Ankara 2021

BAKAN
Dr. Mehmet MUŞ

BAKAN YARDIMCISI
Sezai UÇARMAK

GENEL MÜDÜR
Necmettin ERKAN

T.C. TİCARET BAKANLIĞI

© ESNAF, SANATKÂRLAR VE KOOPERATİFÇİLİK GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

ISBN: 978-605-7612-05-2

Genel ađ: www.esnafkoop.ticaret.gov.tr

**Koordinasyon
Ticaret Bakanlığı Çalışma Grubu**

Ekrem Alper BOZKURT
Nuray ÇELİK CEYLAN (Kordinatör)

Talha AKANSEL
Burhan AYDIN
řeyda YAVUZ
Anıl DURMUř
Kamil TÜRKMEN
Kamuran YAVUZ
Erhan KÖKSAL

Akademisyen Çalıřma Grubu

Prof. Dr. Aysen SOYSALDI (Editör)
Dr. Öğr. Üyesi Ebru ÇATALKAYA GÖK (Editör Yrd.)

**Yapım
Ajans Düş Pınarı**

Grafik Tasarım: Pınar COřGUN
Adres: Birlik Mah. 465. Cad. No:1/5
Çankaya/ANKARA
bilgi@ duspinari.com
www.duspinari.com

Baskı Yeri ve Tarihi Ankara, 2021

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

TAKDİM	9	133	CAM BONCUK VE NAZAR BONCUĞU YAPIMI
ÖZ SÖZ	11		Glass Bead And Eye Bead Making
SUNUŞ	13	145	CAMALTI RESİM SANAATKÂRLIĞI
ÂLEM YAPIMI	29		Under Glass Painting Craftsmanship
Alem Making		155	CİCİM, ZİLİ VE SUMAK DOKUMACILIĞI
ANTEP İŞİ İŞLEMECİLİĞİ	39		Cicim, Zili and Soumak Weaving
The Antep Embroidery		169	CİLTÇİLİK
AT ARABASI, FAYTON YAPIMI	51		Bookbinding
Horse Carriage, Phaeton Making		183	CULHA DOKUMACILIĞI
BAKIRCILIK	65		Culha Weaving
Coppersmithing		197	ÇAN YAPIMI
BASTONCULUK	79		Bell Making
Walking Stick Making		209	ÇEŞMİBÜLBÜL YAPIMI
BELEDİ DOKUMACILIĞI	93		Çeşmibülbül Making
Beledi Weaving		225	ÇİNİCİLİK
BIÇAKÇILIK	105		Tile Art
Knife Making		237	ÇORAP, ÇEDİK (PATİK), ELDİVEN ÖRMECİLİĞİ
BOYNUZ, KEMİK İŞLEMECİLİĞİ (TARAK YAPIMI)	119		Socks, Çedik (Booties), Gloves Knitting
Horn, Bone Processing (Comb Making)			

ÇÖMLEKÇİLİK (ÇANAKÇILIK)	251
Pottery	
ÇÖZGÜ YÜZLÜ DOKUMACILIĞI	261
Warp-Faced Weavings	
ÇUBUKÇULUK	275
The Art Of Mouthpiece	
DANTEL VE ÇARŞAF BAĞI İŞLEMECİLİĞİ	293
Knitted Lace and Sheets Embroidery	
DEBBAĞLIK	307
Tanning	
DEMİRCİLİK	321
Blacksmithing	
DOĞAL BOYACILIK	335
Natural Dyeing	
EBRU SANATKÂRLIĞI	351
Marbling Craftsmanship	
EHRAM DOKUMACILIĞI	361
Ehram Weaving	
EL HALISI DOKUMACILIĞI	375
Handmade Carpet Weaving	

387 EL HALISI TAMİRCİLİĞİ	Hand-Made Carpet Repair
401 EL İŞİ GÜMÜŞ EV EŞYASI YAPIMI	Handmade Silverware Making
415 FOLKLORİK BEBEK YAPIMI	Folkloric Doll Making
425 GELENEKSEL NAKIŞ (TÜRK İŞİ, HESAP İŞİ, TEL KIRMA) İŞLEMECİLİĞİ	Traditional Embroidery
439 GELENEKSEL OK, YAY, ZİHGİR YAPIMI	Traditional Arrow, Bow, Zihgir Making
451 GÖLGE OYUNU TİPLEMELERİ SANATKARLIĞI	The Art of Shadow Play
463 HARATLIK (AHŞAP OYUNCAK)	Haratlik (Wooden Toy)
475 HARATLIK (TAKUNYA, MUTFAK EŞYASI)	Haratlik (Clogs, Kitchen Utensils)
487 HASIRCILIK, HASIR DOKUMACILIĞI	Wickerwork, Wicker Weaving

HAT SANATKARLIĞI	501
Calligraphy	
HAVLU EL DOKUMACILIĞI	517
Towel Weaving	
İĐNE OYACILIĐI	529
Needlework	
İPEK DOKUMACILIĞI	543
Silk Weaving	
İPEK KUMAŐ DOKUMACILIĞI (BURSA)	559
Silk Fabric Weaving (Bursa)	
KAKMACILIK (AHŞAP, SEDEF KAKMA)	573
Inlay (Wood, Mother Of Pearl)	
KALAYCILIK VE TOMBAKĐILIK	583
Tinning And Gilt-Copper (Tombaking)	
KALEMİŐI	597
KalemiŐi	
KARACAKILAVUZ NAKIŐLI ŐAYAK DOKUMACILIĞI	609
Karacakılavuz Patterned Twill Weaving	

621	KATI' SANATKÂRLIĞI
	Katı' Craftsmanship
631	KAZAZLIK
	Kazaz Craftsmanship
645	KEĞECİLİK
	Felt Making
657	KETEN DOKUMACILIĞI (ŐİLE BEZİ-RİZE-FERTİKO VE ELPEK)
	Linen Weaving in The Black Sea Region
670	I. CİLTTE MADDESİ BULUNAN YAZARLAR

EL HALISI DOKUMACILIĞI

Handmade Carpet Weaving

Habibe Kahvecioğlu Sari*

Abstract

Anatolian carpet weaving has an important place in the world carpet heritage. So much so that one of the two knot techniques known in the world is called "Turkish knot". The adventure of the Anatolian people, a nomadic society, started with the use of the carpet in tents, ranging from sacred places (mosques, churches, etc.) to ceremonial areas, from coffin (sal) cover to palaces and churches, and it still preserves its value and importance today.

Carpets have become one of our important cultural heritage items that reflect the values of the society, thought and belief systems with the motifs, pictures and writings woven on them, as well as their usage areas. There are differences in woven carpets such as loom type, raw material, knot technique, quality, pattern and color

according to the regions. However, it is still possible to see traces of Seljuk carpets and even Pazirik carpet in the motifs.

In recent years, with the contribution of municipalities and governorships, geographical indication registration certificate has been started to be obtained for local carpets. These carpets will be able to be passed on to future generations thanks to the registration certificate. However, the very low labor costs in countries such as India, Pakistan and Iran, which produce handmade carpets, affect our competitive power in the world carpet market.

Keywords: Weaving, Turkish Carpets, Turkish (Gördes) knot, Carpet weaver

* Dr.Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu, hkahveci@pau.edu.tr

1. Halı Dokumacılığının Tanımı

Halı kısaca; çözü (arış), atkı (argaç) ve ilme olmak üzere üç iplik sistemiyle yapılan düğümlü ve havlı dokumalara denir (Deniz, 2000:200; Kırzioğlu 2001:20). Başka bir tanımla ise Çözü (arış) iplikleri üstüne ayrı bir desen ipliği ile değişik şekillerde düğüm atılarak, aralarından birkaç sıra atkı (argaç) ipliği geçirilip sıkıştırılarak aynı yükseklikte veya yer yer farklı yüksekliklerde, kabartmalı olarak kesilmiş, havlı yüzü dokumalara “halı” denilmektedir. (Aytaç, 1997:86, Ticaret Bakanlığı, 2020:1).

Türkçe bir sözcük olan dokuma, Türk kültürünün en eski çağlarından bu yana “tokımak veya tokumak” sözcükleri olarak karşımıza çıkan deyişler olup, “tokıca, bezci” sözcükleri dokuma işini yapan dokumacıyı anlatmaktadır (Ögel, 2000:376). Deniz, halı, kilim gibi dokumalar için kullandığımız tokımak kelimesinin, 11.yy.’da Türklerde dokuma ile ilgili bir terim olduğunu ve dokumacılıkla uğraşan kimselere közek denildiğini belirtmektedir (Deniz, 2000:6). Türkiye İş Kurumu “Türk Meslekler Sözlüğü” Meslek Bilgilerinde Halı dokuyucu (el tezgahı), “7318.01” meslek kodu ile, “verilen desenlere göre halı dokuyan kişi” olarak tanımlanmaktadır (URL1).

2. Halı Dokumacılığının Tarihçesi ve Gelişim Süreci

Halının tarih boyunca Türk dokuma sanatlarından biri olduğu çeşitli kaynaklarca belirtilmektedir (Soysaldı ve Kayadibi, 2014:53). Türkler nerede yurt tutmuşlarsa, oturmuşlarsa orada halı, kilim, namazlağı dokunur olmuştur (Bodur, 1988:105). Halıcılığın anayurdu, kuzey yarımkürede 30-45° kuzey enlemleri arasındaki dağlık ve yüksek yaylaların bulunduğu coğrafi

kuşaktır. Türkiye’nin de içinde bulunduğu bu bölgeye ‘halı kuşağı’ adı verilir. Bu 15 enlem derece genişliğindeki halı bölgesinin doğu kısmı keçe, batı kısmı ise düğümlü halı bölgesidir. (Tez, 2009: 182; Avcıoğlu Kalebek vd.2014:53).

En eski halı örneği, Altaylar’da beşinci Pazırık kurganında buzullar içinden çıkarılan Pazırık halısıdır. Milattan önce 3-5.yy.’lara tarihlendirilen halı, çok ince yün iplikle dokunmuş olup, 10 cm²’de 36.000 Türk düğümü bulunmaktadır. (Yetkin, 1991:2; Aytaç, 1997:87; Aslanapa, 2005:16; Deniz, 2000:19). Türk halıcılık tarihinde diğer önemli halı buluntuları ise 9. yy.’la tarihlendirilen Abbasi Devri halıları olarak da kabul edilen Mısır’da eski Kahire’deki (Fustat) halı parçalarıdır. Özellikle Kahire İslam Sanatları Müzesi’nde bulunan ve Fustat’tan getirilmiş olduğu söylenen, Gördes düğümü ile yapılmış, kırmızı zeminli, bordüründe kufi yazı bulunan halı parçasının İslam sanatında düğümlü halıların başlangıcı olabileceği belirtilmiştir (Yetkin,1991:4; Aslanapa, 2005:300; Deniz, 2000:22).

Konya Alaeddin Camii’nde, 13. yy.’ın başlarında bulunan Anadolu Selçuklularından kalan Gördes düğümlü sekiz adet halı, düğümlü halıların gelişim sürecinde önemli bir başlangıçtır. Anadolu Selçuklular döneminde halıların zemininde kullanılan, koyu mavi ve kırmızı renk, basit geometrik ve stilize edilmiş bitkisel motifler ve geniş bordürlerindeki iri kufi yazılar devrin tipik karakteristik özellikleridir. Bordürler de kullanılan kufi yazılar, örgülü kufiden çiçekli kufiye kadar değişim göstererek 13. yy.’dan 17. yy.’la kadar çeşitli halılarda kullanılmıştır (Yetkin, 1991:190; Aslanapa, 2005:302; Aytaç,1997:90).

14. yüzyılın başlarında Selçuklu halılarından sonra ikinci grup olarak ortaya çıkan hayvan figürlü halılar, önceleri yalnız Avrupa'daki ressamların tablolarından tanınmış sonra az sayıda orijinali bulunmuştur (Aslanapa, 2005:65). Osmanlı devletinin büyük bir imparatorluk haline geldiği 16. Ve 17. yy.'lar Türk halıcılığının ikinci parlak devri olup Osmanlı Devri halıları olarak bilinmektedir. Bu devir, Uşak halıları ve Osmanlı saray halıları olarak iki gruba ayrılmaktadır. Uşak halılarında madalyon motifi hakim olmuştur. Madalyonun şekillerine göre madalyonlu ve yıldızlı halısı olarak ikiye ayrılmıştır. Osmanlı saray halılarında Türk düğümü yerine İran düğümü kullanılmıştır. Halılarda kullanılan bitkisel motifler, kıvrık yaprak ve çiçekler dönemin belirgin özelliklerindedir (Yetkin, 1991:192).

Türk el halıcılığının gelişimi 19. yy.'la kadar devam etmiştir. Hereke'de 1843 yılında Sultan Abdülmecit tarafından kurulan Hereke fabrikası dünyaca ünlü, kalitesinden ve adından söz ettiren "Hereke tipi halı" üretim merkezi olmuştur (Küçükerman, 1987:15). Sultan II. Mahmut zamanında Kumkapı yakınında dokuma imalathanesi olarak kurulan ve aslında fes imalatı yaptığı için feshane adını alan kuruluş 1939'da Hereke fabrikası gibi Sümerbank'a bağlanmıştır (Yetkin, 1991:193). 1923 yılında İzmir İktisat Kongresi kararları doğrultusunda, ülkemizde var olan tüm hazır giyim, tekstil fabrikaları, atölyeleri ve üretim birimleri tamamen bir devlet kuruluşu olan Sümerbank çatısı altında toplanmıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra yaklaşık 30 yıl boyunca Sümerbank Türk Tekstil Sanayinin tek hakimi olmuştur (Avcioğlu Kalebek vd.2014: 58).

3. Halıcılığın Sınıflandırılması ve Ürün Çeşitleri

Halılar çeşitli yönlerden sınıflandırılmaktadır.

3.1. Üretim Yöntemine Göre Halılar

Üretim yöntemine göre halıları, el halısı ve makine halısı olarak sınıflandırabiliriz.

3.2. Kullanılan Hammaddeye Göre Halılar

Tamamen yünden dokunmuş halılar, yün ve pamuktan dokunmuş halılar, ipekten dokunmuş halılar ve İlmelerin bir kısmının sim ve sırmadan dokunup aralarına değerli taşların yerleştirildiği dokumalar olarak sınıflandırmak mümkündür.

3.3. Kullanıldığı Yere Göre Halılar

Yer döşemesi halılar, sedir halısı, kenar halısı, duvar ve karyola halı, seccade halısı, paspas halısı, yolluk halısı, yastık halısı, heybe halısı olarak sınıflandırılmaktadır.

3.4. Kalitesine Göre Halılar

Halılar 10x10 cm'deki İlme sayısına göre ince, orta ve kalın kalitede olarak sınıflandırılır.

3.5. Desenli Olup Olmadığına Göre Halılar

Desenli ve desensiz (düz) halılar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

4. Halı Dokumacılığında Kullanılan Araç ve Malzemeler

4.1. Halı Dokumada Kullanılan Araçlar

El dokusu halıda kullanılan araçlar; tezgah, çözücü aracı, kirkit, bıçak ve halı makasıdır.

Tezgaht: El dokusu halılar duruş şekline göre yatay ve dikey iki tip tezgahta dokunmaktadır. Yatay tezgahtların kullanımına günümüzde pek rastlanmamaktadır. Dikey tezgahtlar ise sarma (Isparta) ve germe (Hereke) olarak ikiye ayrılmaktadır. Sarma tezgahta dokunan halı alt levente sarılırken, germe tezgahta dokunan halı arkaya kaydırılarak (gerilerek) dokunmaktadır. Ülkemizde daha çok sarma tip tezgaht kullanılmaktadır. Germe tezgahtlar daha çok Hereke ve Kayseri yörelerinde kullanılmaktadır. Germe tip tezgahta çözgü tezgaht üzerinde çözülürken sarma tip tezgahtlarda tezgaht dışında çözgü aletinde çözülür. Sarma ve germe tezgahtların ana parçaları çoğunlukla birbirine benzerdir. Tezgahtlar ağaçtan yapıldığı gibi günümüzde metalden yapılanları tercih edilmektedir. Metalden yapılan sarma tezgaht; sağ ve sol yan dikmeler (Sağ ve sol freymler), alt ve üst leventler (merdane), gücü demiri, gerdirme anahtarı, çevirme kolu, ip asma borusundan oluşmaktadır (Gülcemel, 83).

Çözgü Aracı (aleti): Çözgünün tezgaht dışında çözüldüğü dokumalarda, dokunacak halının boyuna göre istenilen ölçüde çözgü çözmeye yarayan, bir tanesi hareketli, diğeri sabit karşılıklı iki dikey metal çubuktan oluşan araca çözgü aracı (aleti) denir. Günümüzde bu iş için çözgü makineleri de kullanılmaktadır.

Kırkit: Düz ve havlı el dokumacılığında atkı ipliğinin sıkıştırılmasında ve havlı dokumalarda halının kalitesine göre düğümlerin yerleştirilmesinde kullanılan ağaç veya metalden yapılan tarak görünümüne sahip araca kırkit denir.

Halı Makası: İlmelerin kesim işleminde kullanılan istenilen hav yüksekliğine ve halının kalitesine göre ayarlanabilen halı kesim makasıdır (Fotoğraf 1).

Bıçak: havlı yüzeyler dokunurken ilmelerin istenilen boyda kesilmesinde kullanılan kesici araçtır.

Fotoğraf 1. Halı makası ve kırkit (Kahvecioğlu Sarı arşivi, 2018, Dazkırı)

4.2. Halı Dokumada Kullanılan Gereçler

El dokuma halıcılıkta çözgü, atkı ve ilme ipliği kullanılmaktadır. Kullanılacak ipliklerin; hammaddesi, numarası, bükümü vb. halının çeşidine göre değişmektedir. Çözgü ipliğinde; pamuk, yün, ipek, suni ipek iplikler kullanılmaktadır. Atkı ipliğinde çözgüde olduğu gibi çoğunlukla pamuk tercih edilmektedir. İlme ipliği olarak yün, ipek ve suni ipek kullanılmaktadır.

5. Halı Dokumacılığının Teknik Özellikleri ve Dokuma Yöntemleri

5.1. Çözgünün Hazırlanması

Dokunacak halının hatasız, kaliteli ve düzgün olması ancak çözgünün hatasız ve düzgün çözülmesine bağlıdır. Bu nedenle çözgü aleti kullanılmaktadır. Çözgü ipliği çözgü aletinde karşılıklı duran borulara çapraz olarak aynı gerginlikte sarılarak başlangıç tarafında çözme işlemi tamamlanır. Çözgü ipliği borulara sarılırken saymayı kolaylaştırmak amacıyla her 50 veya 100 telde bir renkli iplik bağlanır. Her iki boru tarafındaki çözgü ipliklerine zincir örülür. Çözgü çaprazının bozulmaması için çaprazın her iki tarafından çapraz ipi (ağızlık/ara urgan) geçirilir. Çözülen çözgünün tezgahta takılmadan önce, alt ve üst çubuk demirleri üzerinde baş ve son ayarı yapılır. Çubuk

demirleri üzerinde baş ve son ayarı yapılan çözü, alt çubuk demiri ile varangelen ağacına sarılır (Gülcemal, 1997;95). Çözü tezgaha takılmadan önce alt ve üst leventlerin de orta noktaları bulunur. Üst leventin orta noktasından her iki tarafa 10.5 cm. lik aralıklarla, alt leventte ise 10.1 cm. aralıklarla işaret konur.

Çözü tezgaha takılırken çözü çaprazının bulunduğu taraf, üst levente getirilir. Üst çubuk demirinin orta noktası ile, üst leventin orta noktasının birbiriyle çakışmasına ve çözü aralıklarının düzgünlüğüne dikkat edilerek ilk önce üst çubuk demiri üst leventte takılır. Üst çubuk demiri ya levent üzerindeki çubuk demiri yatağına çivi ile sabitleştirilir ya da levent üzerinde bulunan parmak demirlerine ipe bağlanır. Çözü, kol demiriyle üst levente sarılırken çözü çapraz ipi de tezgahın yan ağaçlarına gerdirilerek bağlanır. Alt çubuk demirindeki çözü alt leventin çubuk demiri yatağına çivileri çakılarak yerleştirilir. Kol demiri yardımıyla çözü alt levente sarılır. Çözü, alt ve üst levente birkaç defa sarıp açılarak tellerin düzgünlüğü sağlanır ve gerdirme makinası ile gerdirilir (Yazıcıoğlu, 1992:92-98; Ayaç, 1997:132; Gülcemal, 1997:97).

5.2. Gücünün Örülmesi: Gücü

Halının kalitesine göre çözü ipliklerini birbirine paralel ve eşit olarak ayıran, atkı atılırken istenilen açıklığı sağlamak için arka ve ön ipliklerin birbirinden ayrılmasına yarayan bir sistemdir. Halı dokumacılığında; basma gücü, levyeli kol gücü ve çekme gücü (çakıldaklı gücü) olmak üzere üç çeşit gücü kullanılmaktadır (Gülcemal, 1997:99).

5.3. Ağız İpinin Bağlanması

Ağızlık ipi, çözünün dolaşmasını önler, başlangıçtaki düzgünlüğünü koruması-

mı, zincir ve halı kiliminin dağılmamasını sağlar (Yazıcıoğlu, 1992:101; Gülcemal, 1997:101).

5.4. Halı Dokumasının İşlem Basamakları

Çiti (Zincir) örülmesi: Ağızlık ipinden sonra çözü iğliği ile çiti örülür. Zincir çiti, kördüğüm çiti ve sarma çiti olmak üzere üç çeşit çiti vardır. (Gülcemal, 1997:102)

Kilim (toprakçalık) dokuması: Kilim, halının her iki kenarında, çiti (zincir) örgüsü ile havlı dokuma arasında, halının dayanıklılığını sağlamak amacıyla dokunmaktadır. Kilim atkı ipliği ile bir sıra süzme, bir sıra basma atkı sırası ile dokunmaktadır. Süzme ve basma atkılar el dokuması halılarda kilim dokuma ve her ilme sırasından sonra kullanılan atkı atma tekniğidir.

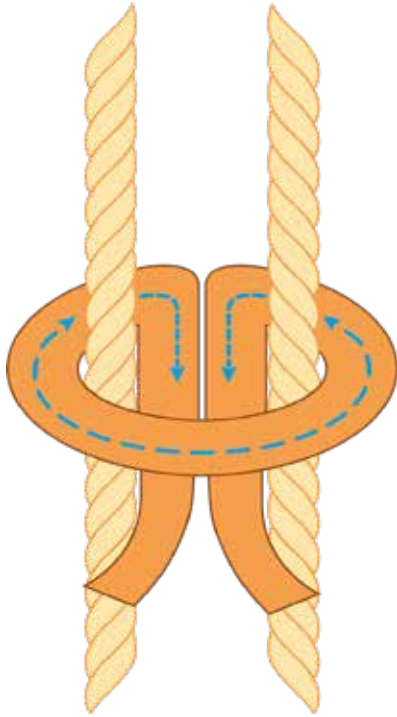
Süzme (alt, döke, boncuk) Atkı: Varangelen, gücü ağacının yakınına getirilir ki çözü ipliklerinin yarısının önde yarısının arkada durması sağlanır. Çözü iplikleri bu durumda iken açılan ağızlıktan atkı ipi halının eni boyunca geçirilmesi ile atılan atkıya süzme atkı denir. Atkı kirit yardımıyla düzgün bir şekilde yerleştirilir. Kilim dokumada ilk sırada atılan süzme atkı, çitin üzerine ne kadar düzgün yerleştirilirse, halının daha sonraki sıra ve desenleri o kadar düzgün olur.

Basma (döke, üst) Atkı: Süzme atkı sırasından sonra ikinci atkı sırasını atmak için varangelen gücü ağacının mümkün olduğunca uzatma, yukarı doğru çıkartılır. Çözü iplikleri bu durumda iken öndeki çözü iplikleri elle bastırılarak arkaya gitmesi sağlanır. Yapılan baskı sonucu öndeki çözü iplikleri arkaya giderken arkadaki çözü iplikleri de öne çıkar. Çözü ipliklerinin arasında açılan ağızlıktan atkı ipliği halının eni boyunca bolluk

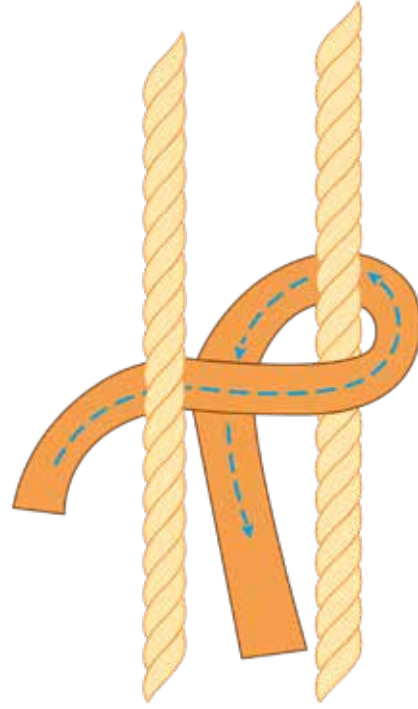
birakılarak geçirilir. Kirkit yardımıyla bol-luklar çözgü ipliklerinin arasına yerleştirilir.

Düğüm Çeşitleri ve Havlı Kısımın Dokunması: Halının kilim (toprakçalık) kısmı dokunduktan sonra havlı kısmın dokunmasına geçilir. Halıda kullanılan düğümler; Türk (Gördes) düğümü, İran (Pers, Sine) düğümü, tek çözgü üzerine düğüm ve Hekim düğümü olmak üzere dört çeşittir (Aytaç, 1997:135; Yazıcıoğlu, 1992:121; Ford, P.R.F., 2002:17). Ancak genellikle Türk ve İran düğümü kullanılmakta, nadiren de hekim düğümü kullanımına rastlanmaktadır.

Türk düğümünde, ilme ipliği yan yana iki çözgünün her ikisine de dolanarak düğümlenir (Şekil 1). Her iki çözgü ipliğine de düğüm atıldığı için tek çözgü üzerine düğüm atılan İran düğümüne göre daha sağlamdır. İlme ipliğinin tek çözgü üzerine atıldığı ve yandaki çözgüye dolanmadan arkadan öne geçirilerek atılan Sine düğümüne ise bazı Türk halılarında da rastlanmaktadır (Şekil 2).

Şekil 1. Türk (Gördes) Düğümü

Şekil 2. İran (Sine) Düğümü (Sağa yatık)

İlk ilme sırası atılırken varan-gelen ağacı alttadır. Tercih edilen düğüm çeşidine ve dokunacak desenin özelliğine göre halının ortasından sağa ve sola doğru veya sağ ya da sol kenardan ortaya doğru ilmeler bağlanarak ilk sıra tamamlanır. İlme iplikleri bıçak yardımıyla kesilir. Halıda desenin düzgün çıkması, ilmelerin belirtilen kalite ölçülerine uygun olarak atılmasına bağlıdır. Halıda kalite; 10 cm. ende bulunan çözgü teli ile, 10 cm. boyda bulunan ilme (düğüm) sıra sayısıdır. Desenin bu kaliteye göre dokunması gerekir. Halıda 10 cm. lik ende ve boyda olması gereken düğüm sayısı 38x38, 60x60 gibi rakamlarla ifade edilir. İlk rakam halının eninde, ikinci rakam ise halının boyunda bulunması gereken düğüm sayısını gösterir. 10 cm. ende bulunması gereken ilme sayısı çözgü çözülürken ve gücüler bağlanırken ayarlanmaktadır. 10 cm. boyda bulunması gereken ilme sayısı ise her 10 cm. de bir çözgülerin üzerine cetvelle enine çizgiler çizilmesi ile ayarlanmaktadır. İlme-

ler atılırken ve kirkit vurulurken bu çizgilere dikkat edilmelidir.

Her ilme sırasından sonra bir süzme ve bir basma atkı atılır ve kirkit yardımıyla vurularak sıkıştırılır. Kirkitin vurulma hızı ve şiddeti halı dokumada kaliteyi etkileyen önemli faktörlerden biridir. Atkı iplikleri kirkitle ne kadar düzgün sıkıştırılırsa, o kadar düzgün (kalite, desen) bir halı elde edilir. İlmeler genellikle her sıranın sonunda kesildiği gibi halı tipine göre belli bir sayıda sıra dokunduktan sonra halı makası ile kesilmektedir. Bu işleme kırkım da denilmektedir. Makasla kırkım yapılırken ilme uçları elle düzeltilecek tutulur ve makas tabanı çözgü iplerine tam oturtularak sağdan sola doğru kesim işlemi yapılır (Fotoğraf 2 ve 3).

Fotoğraf 2. Halı dokuma ustası Yüreğil /Dazkırı Fotoğraf 3. Halı tezgahı ve dokuma ustası, (Kalınkara, (Kahvecioğlu Sarı, arşivi 2010, Denizli) arşivi 2017, Yüreğil/Dazkırı)

Halının her iki kenarında, ilme atılmayan “kıyı teli” de denilen ikişer adet çözgü ipliği bulunur. Bu çözgü iplikleri atkı ipliği ile örüldüğü gibi halının zemininde kullanılan ilme ipliği ile de örülmektedir. Halıda atılan ilmelerin bir yüksekliği vardır. Kenar örgüsünde atkı ipliği kullanılacaksa, her atkı sırasının sonunda atkı ipliği hangi kenarda ise o kenardaki çözgü tellerine, oluşan hav yüksekliğinin hizasına gelene kadar yan yatmış sekiz şeklinde sarılır. Kenar örgüsünde ilme ipliği kullanılacaksa, her iki kenar için iki, üç katlı ilme ipinden yumaklar hazırlanır. Her ilme sırasından sonra istenilen yüksekliğe kadar kenar örgü ipleri, kıyı ilmelerine sarılır. Her süzme ve basma atkı atılırken, atkı ipliği halının eni boyunca kenar çözgüleri de dahil olmak üzere tüm çözgülerin arasından boydan boya geçirilir. Kenar örgüsünde ilme ipliği kullanıldığında bu atkı sıralarının düzgün yerleştirilmesi, renkli kenar iplerinin arasından beyaz atkı iplerinin görünmemesi açısından önemlidir.

Dokuma, tezgahın üstünde asılı duran desen kağıdındaki desene dikkat edilerek ilerler. Dokuma ilerledikçe dokunan kısım, tezgah tipine göre ya alt levante sarılarak ya da tezgahın arka kısmına kaydırılarak dokumaya devam edilir. Desenli kısmı tamamlanan halı, başlangıçtaki ölçüyle aynı oranda kilim dokuma, çiti örgüsü ve saçak payı bırakılarak çözgü ipliklerinin kesilmesiyle tezgahtan çıkartılır. Saçaklar çeşitli saç örgü teknikleri ile örülür.

5.5. Halıyı Bitirme İşlemleri

Dokuma işlemi tamamlanan halı; kirden, tozdan temizlenmesi, yırtık ve abraj hatalarının tespit edilmesi, renk ve desenin net bir şekilde ortaya çıkması için yıkanır.

Halıları yıkamada isteğe göre 3 yıkama tekniği uygulanır.

1. Halıyı Düz Yıkama Durulama: Sıvı deterjan ve klorak, su ile yıkama yapılır.
2. Krem Rengi Yıkama: Klor, asitik asit karışımı ve su ile yapılır.
3. Eskitme Yıkama: Kostikle renkler soldurulur. Klor-asit karışımı ile yıkanır. Halı sıvı deterjanla yıkanır. Daha sonra halının renklerine durumuna ve isteğe göre renkler pastelleştirilir, soldurulur (Anonim, 2012:60-61).

Yıkanan halının suyu ya rulo yapılarak dik pozisyonda bekletilerek ya da sıkma aleti ile süzdürülür. Suyu süzülen halı, düzgün bir yüzeye serilerek ya da asılarak, açık havada kurutulduğu gibi, kapalı alanlarda oluşturulan kurutma odalarında da kurutulur. Açık havada kuruturken güneşli ortamlarda renklerin solmaması için halının tersinden kurutulmasına dikkat edilmesi gerekir. Kurutulan halı kırkıma hazırdır. Kırkım elle veya makine ile yapılır. Kırkımdan sonra halılar süpürülür ve satışa hazır hale gelir.

6. Halıcılıkta kullanılan Desen ve Renk Özellikleri

Halı arkeolojisi, Türk halılarında Orta Asya'daki Türk soylarına ait motif ve şekiller bulur. Hatta Pazırık ve Şelçuklu halılarında bulunan motiflerin benzerlerinin günümüze kadar süregeldiği, tespit edilmiştir (Görgünay Kırzioğlu, 2001:1-3). Dokumalarda kullanılan motiflere bakıldığında geometrik temeller ön plana çıkmaktadır. Yatay ve düşey eksen üzerinde çizilen motifler üst üste, yan yana dokunarak tasarlanmıştır. Kare, üçgen, daire, altıgen, beşgen ve baklava şekilleri kullanılarak motifler oluşturulmuş-

tur. Dokumalardaki motifler incelendiğinde bazı motifler sembolik anlamlar taşımaktadır (Sarıhan, 2018:64).

Görgünay Kırzioğlu (2001:327), Altaylar'dan Tunaboyuna Türk Dünyası'nda ortak yapılar (motifler) çalışmasında: Candarma (jandarma), kareler içinde çapraz çiçek, baklava, çakmak, kazayağı, koşan köpekler, etrafı çengelli baklava, elibelindekiz, iki köşesi çengelli baklava, sekiz köşeli yıldız, ok-yay/aba, deveboynu/kaydırma, karıboşatan/ gelinbağlatan/gelinçatlatan/ şaşbağı, altınbaşın ayağı/altınbaşın suyu, hayat ağacı, özek/alem/koçboynuzu ile çift başlı kartal ve horoz figürleri, eski Türk damgaları ile Orhun ve Yenisey yazıtlarından bazı harflerin benzerlerini tespit etmiştir.

Erbek (2002) Çatalhöyük'ten günümüze Anadolu motifleri çalışmasında, dokumalarda görülen motifleri: doğum ve çoğalma ile ilgili motifler (elibelinde, koç boynuzu, yıldız, saçbağı, sandıklı vb.), yaşamı simgeleyen motifler (su yolu, pırtak, göz, muska, çengel, hayat ağacı el, haç, yılan vb.) ve ölüm ile ilgili motifler (kuş) olmak üzere üç grupta toplamıştır.

Türk halılarında görülen motifler genel olarak 5 gruba ayırmak mümkündür.

Geometrik Motifler; Çizgi, üçgen, dikdörtgen, kare, eşkenar dörtgen (baklava), altıgen, sekizgen, yıldız. Bitkisel Motifler; doğada bulunan ağaç, çiçek, dal, yaprak, sap ve meyvelerden oluşan motifler. Hayvan Motifleri; kartal, tavus kuşu, güvercin vb. kuşlar, geyik, ejderha, akrep, yılan ve ceylan vb. Karışık Motifler; geometrik, bitki ve hayvan motiflerini bir araya getiren motiflerdir. Sembolik Motifler; tarak, saç bağı, ibrik, kandil, kemer, insan, sütun, harf, yazı, bulut, benek (çintemani), kaplan çizgisi, elibelinde, insan, sandıklı, el gibi motiflerdir (Gülcemal, 1997:129-131; Anonim, 2012:9).

Türkiye’de dokunan el halılarında en çok kırmızı, yeşil, beyaz, siyah, mavi, sarı, kahverengi, lacivert ve krem olmak üzere dokuz farklı renk halılarda yoğun olarak kullanılmıştır. (Akpınarlı ve Arslan, 2016:25)

7. El Halıcılığında Üretim ve Pazarlama

Önceki yıllarda halı yatırım aracı veya bir kültürü temsil eden değerli bir eşya olarak alınırken, son yıllarda tamamen dekorasyon ögesi gibi değerlendirilmektedir. Dünyada gelişen talepler doğrultusunda, ticari getirisi kalmayan geleneksel halılar yerine geleneksel desenlerin yeniden yorumlanarak tasarlanması sonucunda moda uygun üretim yapılmaya başlanmıştır. (Avcıoğlu Kalebek, vd., 2014:59).

Dünya el halısı ve kilim üretimi ve ihracatı genellikle Hindistan, Pakistan, İran, Nepal, Türkiye ve Çin tarafından yapılmaktadır. Dünya el halısı ihracatının 2019 yılı itibariyle %36,5’ini Hindistan, %9’unu Pakistan, %8,1’ini İran, %7’sini Nepal ve %5,7’sini Türkiye gerçekleştirmiştir. Söz konusu beş ülke, dünya el halısı ihracatının %66’sını gerçekleştirmektedir (Ticaret Bakanlığı, 2020: 14).

Ülkemizin el halısı ihracatı dalgalı bir seyir izlemekte olup, kriz dönemlerinden bağımsız olarak artış ve azalışlar göstermektedir. 2011 – 2018 yılları arası dönemde Türkiye’nin el halısı ihracatı %71 oranında gerilemiştir (Ticaret Bakanlığı, 2020: 11). 2020 Ocak-Temmuz dönemi itibariyle Türkiye’nin halı ihracatında en önemli ülke grupları Amerika ülkeleri, Ortadoğu ülkeleri ve AB ülkeleridir Türkiye’nin el halısı ihracatı 2020 Ocak-Temmuz döneminde, 2019 yılının aynı dönemine kıyasla %39,2 oranında azalmıştır. (İHİB, 2020:2).

8. Halı Dokumacılığının İcra Edildiği Bölgeler ve İcra Eden Dokuma Ustaları

El halı dokumacılığının, Konya, Kayseri, Sivas, Kırşehir bölgesi ile Batı Anadolu’nun Isparta, Fethiye, Döşemealtı, Balıkesir, Yağcıbedir, Uşak Bergama, Kula, Gördes, Milas, Çanakkale, Ezine, Doğu Anadolu’da Kars ve Erzurum bölgelerinde canlandırılması ve geleneksel yöntemlerle üretimin sürdürülmesi için uğraş verilmektedir (Aslanapa,2005:307).

Dokuma Ustaları: Albayrak (KK 1), “Isparta halıcılığının köklü bir geçmişi olmasına rağmen teknolojiyi geç takip ettikleri için piyasayı Gaziantep’li halıcılara kapturdıklarını” belirtmiştir. 2000’li yıllara kadar Isparta halısının rağbet gördüğünü ancak bu tarihten sonra Gaziantep’in teknolojiyi iyi kullandığını, hızla gelişerek halıda markalaştığını, Isparta da ise pek çok halı fabrikasının kapandığını ifade etmiştir.

Özülkü, (KK 7), halıcılık mesleğini 35 yıldır severek yaptığını ve bu işe gönül verdiğini belirtmiştir. Ancak son yıllarda işlerin iyi gitmediğini “beş yıl öncesine kadar Yahyalı’da yılda 20.000 m² halı dokunur, perşembe ve cuma günleri halı pazarı kurulurdu” sözleriyle ifade etmiştir. Halı dokumacılığının evde yapılma zamanının bittiğini, maliyetlerin yüksek olması nedeniyle dokuyucu bulamadıklarını da belirtmiştir.

Gürdal (KK 4), halıcılık mesleğini 1983’ten bu yana yaptığını, halı deseni, dokuma ve üretimiyle uğraştığını belirtmiştir. Bu işi, Isparta ve Türkiye’de halıcılığın tanıtılmasında ve gelişmesinde önemli katkıları bulunan, Türkiye’nin tek halı portre sanatçısı, köy enstitüsü mezunu Ahmet Aksakal (merhum)’dan öğrendiğini ifade etmiştir.

Efiltili (KK 2), 40 yıldır el dokusu halıcılıkla ilgilendiğini, bir zamanlar 100 tezgahı bulunduğunu ancak şimdi 5 tezgahla üretim yaptıklarını belirtmiştir. 1985 yılında kırkım makinalarının piyasaya çıkmasıyla birlikte halıların kırkımının artık atölyelerde yapılmadığını, kırkım için Kayseri’de özellikle bu işi yapan firmalar bulunduğunu belirtmiştir.

Günay (KK 3), halıcılık mesleğine 1983 yılında İstanbul’da Memduh ve Sadık Uşaklıgil ustaların yanında çırak olarak başladığını ifade etmiştir. Halen Uşak’ta çocukları ile birlikte, uşak halısının üretim ve satışıyla ilgili çalışmalarını sürdürmektedir. Uşak halısı için coğrafi işaret tescil belgesi aldıklarını da belirtmiştir.

Sevim (KK 6), halıcılık mesleğine 1983 yılında İstanbul’da ermeni bir halı ustasının yanında halı tamirciliği ile başladığını, şu anda Denizli’de, halı dokuma, üretim, pazarlama, yıkama ve halı-kilim tamirciliği işlerini bir arada sürdürdüğünü ifade etmiştir.

Dokuma ustası Sarı (KK 5), halı dokumayı çocukluğunda öğrendiğini ve sevdiğini, halı dokurken zamanın nasıl geçtiğini anlamadığını belirtmiştir. Köyde eski köy okulunun bir odasında halı dokuduklarını, atölyede molalarda çay içip, sohbet ettiklerinden

bahsetmiştir. Ancak son birkaç yıldır köylerine halı dokutmaya kimsenin gelmediğini ifade etmiştir.

Dokuma ustaları ile yapılan görüşmeler sonucunda; İşçilik maliyetlerinin Hindistan, Pakistan, İran vb. ülkelere göre yüksek olması nedeniyle dünya halı piyasasında pazar paylarının azaldığı, dokuyucuya ödenen ücretlerin düşük olması nedeniyle dokuma yapacak eleman bulunamaması, geçim sıkıntısı nedeniyle el dokuma halı üretiminin yanında halı yıkama, tamir ve makine halı satışı işini de yapmak durumunda kaldıkları belirlenmiştir. Ayrıca ülkemizdeki halı firmalarının, Türk halılarını, işçilik maliyetlerinin düşük olması nedeniyle Hindistan, Pakistan, İran vb. ülkelerde dokutup ülkemizde satışa sunduklarını da belirtmişlerdir.

Kırsal kesimde ihtiyaca yönelik olarak gelişen ve sonrasında ekonomik değere dönüşen halıcılık ailedeki her yaşta bireyin özellikle kadınların boş zamanlarını değerlendirmesi ve aile bütçesine katkı sağlaması açısından önemli bir gelir kaynağı olmuştur. Halı dokumacılığı aileye ek gelir kaynağı sağlanmasının yanında kadınların dokuma atölyelerinde sosyalleşmelerine de imkân sağlaması açısından önemlidir (Kahvecioğlu Sarı, 2017:302).

Kaynaklar

- Anonim (2012), “El Sanatları Teknolojisi, Halı Dokuma”, Ankara:T.C. Milli Eğitim Bakanlığı.
- Akpınarlı, Feriha ve Arslan, Pınar (2016). “El Halıcılığının Bölgelere Göre Coğrafi Dağılımı”, Akademik Sanat, Y.1, (1), s.21-29.
- Aslanapa, Oktay (2005). *Türk Halı Sanatının Bin Yılı*, İstanbul: İnkılap Kitapevi,
- Avcıoğlu Kayabek N., Vuruşkan D. ve Çoruh E. (2014). *Türk Halıcılığının Tarihçesi*, Tekstil Teknolojileri Elektronik Dergisi Cilt: 8, (52-61)
- Aytaç, Çetin (1997). *El Dokumacılığı*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi,
- Bodur, A. Fulya (1988). “Halıcılık Tarihine Kısa Bir Bakış ve Konya Halıları”, Vakıflar Dergisi (20): 105-114.
- Deniz, Bekir (2000). *Türk Dünyasında Halı ve Düz Dokuma Yaygımları*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Erbek, Mine (2002). Çatalhöyük'ten Günümüze Anadolu Motifleri, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ford, P.R.F. (2002), “*Oriental Carpet Design*” *A Guide to Traditional Motifs, Pattern and Symbols*. London, U.K.: Thames&Hodson.
- Gülcemal, Abdullah (1997). *Temel Kavramlarıyla Halı ve Desen Teknolojisi*, Isparta: Tuğra Ofset.
- Halı Sektör Raporu (2020), T.C. Ticaret Bakanlığı, İhracat Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Halı Sektörü (2020), Temmuz Ayı İhracat Bilgi Notu, İTKİB Genel Sekreterliği, Halı Sektör Şubesi.
- Kahvecioğlu Sarı, Halide (2017), “El Halı Dokumacılarının Kullandıkları Ekipmanlar Ve Dokuma Kaynaklı Bedensel Rahatsızlıklar”, Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi,(22):301-308.
- Kırzioğlu Görgünay, Neriman (2001). *Altaylar'dan Tunaboyu'na Türk Dünyası'nda Ortak Yanış-* lar (Motifler), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Küçükerman, Önder (1987). *Hereke Fabrikası Saray'dan Hereke'ye Giden Yol*, İstanbul: Apa Ofset Basımevi.
- Ögel, Bahaddin (2000). *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları No: 638.
- Sarıhan, Sümeyye Zehra (2018). *T. C. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün (İstanbul) Halı Müzesindeki Restorasyon Gerektiren Kıvrıklı Dokumaların Motif Ve Tasarım Bakımından İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: T.C. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- Soysaldı, Aysen ve Kayadibi, Pakize (2014). “Taşpınar Örneklilik Halıları” Arış, (10), s.52-59.
- Şemin, Martı Esin (2019), Gördes, Milas, Eşme, Bayat Dokumacılarında Halı ve Kilimin Kültürel Yeri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli: Pamukkale Üniversitesi, sosyal Bilimler enstitüsü.
- Tez, Zeki (2009). *Tekstil ve Giyim Kuşamın Kültürel Tarihi*, İstanbul: Doruk Yayınları.
- Yazıcıoğlu, Yahşi (1992). *El Dokusu Halıcılık*, Ankara.
- Yetkin, Şerare (1991). *Türk Halı Sanatı*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- URL 1: <https://esube.iskur.gov.tr/Meslek/meslek.aspx>

Kaynak Kişiler

- KK 1. Albayrak, Hasan, (1966), Isparta, mesleği: halı deseni çizme, dokuma ve pazarlama. (Görüşme tarihi: 20.10.2020).
- KK 2. Efiltili, Ercan (1965), Kayseri, mesleği: halı dokuma ustası, desinatör, halı üretim ve pazarlama (Görüşme tarihi: 24.10.2020).

- KK 3. Günay, Yaşar (1962), Uşak, mesleği: halı dokuma, üretim ve pazarlama (Görüşme tarihi:24.10.2020).
- KK 4. Gürdal, Hasan (1960), Isparta, mesleği: halı üretimi ve pazarlama. (Görüşme tarihi: 20.10.2020).
- KK 5. Sarı, Emine (1948), Yeşilova/Burdur, mesleği: halı dokuma ustası (Görüşme tarihi:12.08.2020).
- KK 6. Sevim, Celal (1966), Malatya, mesleği: halı dokuma, tamir, üretim, yıkama ve pazarlama (Görüşme tarihi : 26.07.2020).
- KK 7. Özülkü, Aziz (1965), Yahyalı/Kayseri, mesleği: halı dokuma ve pazarlama. (Görüşme tarihi:18.09.2020).